

Ciutadans de Barcelona, ciutadans honrats, i donzells en l'obra de Fontanella

Montserrat Bajet Royo

Barcelona Quaderns d'Història, 5 (2001)

L'obra de Fontanella¹

Sabem que Fontanella va ser jurista, advocat i sembla que un gran coneixedor de la realitat de Catalunya i una persona d'influència, vinculada com a dirigent a grups amb projectes polítics. El seu cognom va ser respectat i la seva obra, reconeguda. De totes maneres, Joan Pere Fontanella² (1576?-1649) és un jurista poc conegut des del punt de vista del seu pensament jurídic tot i la importància que va tenir.

Fou un jurista i polític que destacà pel seu paper de conseller legal de la Generalitat i del Consell de Cent. El 1640 fou nomenat conseller en cap de Barcelona i, com a tal, va presidir la Junta de Guerra formada per militars catalans i francesos el 1641. Publicà *Sacri senatus Cathaloniae decissiones* (1639) i *De pactis nuptialibus, sive capitulis matrimonialibus tractatus* (1612).³ Fruit del seu saber i de la seva experiència és l'obra *De pactis...*, que és on l'autor manifesta de manera més clara la tradició històrica i el pensament jurídic.⁴

De pactis... tracta de les capitulacions matrimonials emmarcades en el context sociojurídic del moment. El actes constitutius dels heretaments s'anomenaven a Catalunya *capítols* o *capitulacions matrimonials* i són diferents dels contractes matrimonials d'altres poblacions d'Espanya, en la part que regula l'organització de tota la família. Amb els capítols (és a dir, amb les donacions dels pares a fills

1. Aquesta comunicació s'inscriu dins el projecte de recerca «Historia de una institución jurídica: la monarquía en la Corona de Aragón» (referència PB96-0284), dirigit pel Dr. Tomàs de Montagut.
2. Vegeu J. L. PALOS, *Els juristes i la defensa de les Constitucions. Joan Pere Fontanella, 1575-1649*, Vic, 1997.
3. Joannis Petri FONTANELLAE, *Tractatus de pactis nuptialibus sive de capitulis matrimonialibus, tomus prior*, Geneve Sumptibus Cramer, Perachon et socii, 1719.
4. Tomàs de MONTAGUT, «Historicitat del dret i apologia de la jurisprudència», dins *Història del pensament jurídic*, Barcelona, 1999, pàg. 23-34.

fetes en contemplació del matrimoni que han a contreure) s'establien les bases patrimonials de la família que s'anava a constituir. Els contraents establien en els capítols l'ordre de successió entre els fills que esperaven tenir i els garantien els drets de què podrien gaudir si es realitzava un segon matrimoni. Els capítols eren el resultat d'una gran previsió de futur, moment en el qual s'havien de produir els seus efectes.

És aquesta la informació fonamental que, malgrat el seu estil feixuc, ens aporta Fontanella. La seva obra, considerada d'autoritat jurídica, manifestació concreta de la doctrina dels doctors i font d'interpretació del dret,⁵ és un testimoni que ens permet aproximar-nos també a la societat del seu temps, que descriu des del punt de vista jurídic.

Fontanella s'expressa des de la realitat pràctica, però fonamenta el seu pensament en quatre grans fonts del dret: textos legals del *ius commune*, textos legals dels *iura propria*, jurisprudència doctrinal i jurisprudència judicial.⁶

L'objectiu de la comunicació és arribar a conèixer en la doctrina de Fontanella el règim jurídic de determinades condicions estamentals, que servia per enquadrar persones dins els estatuts jurídics privilegiats. Aquesta comunicació també ha de servir per donar a conèixer la pluralitat de fonts que emanen dels estatuts i en què es basa el reconeixement social dels anomenats *ciudadans de Barcelona*, *ciudadans honrats* i *donzells*. De l'estudi de les fonts poden resultar algunes característiques comunes, i és precisament el coneixement d'aquestes característiques el que creiem que ens permetrà d'aprofundir en els principis que constitueixen les institucions que hi havia darrere d'aquests conceptes.

També cal tenir en compte que, com és ben sabut, en els segles XIV, XV i XVI no hi havia una manera única i suprema de determinar el lloc que s'ocupava en la societat, les arrels de la jerarquització eren diverses i podien procedir d'elements feudals, econòmics o doctrinals.⁷

D'altra banda, l'examen de l'ús del llenguatge és una manera valuosa d'aproximar-se a l'estudi dels períodes d'intensa transformació social. Els canvis lingüístics reflecteixen les pautes del canvi i, alhora, contribueixen a donar-los forma.⁸ A Barcelona, els termes *ciudadà de Barcelona*, *ciudadà honrat* i *donzell* eren termes d'ús corrent i nocions clau i, de fet, són termes clau de la història de Barcelona, en particular pel que fa a les estructures socials.

5. CYADC-1704, vol. I, 30.1. «Del Dret se ha de seguir en declarar las causas».

6. El treball que es presenta s'emmarca en la preparació d'una edició de l'obra *De Pactis...* de Fontanella elaborada per un grup d'investigació de la UPF a l'Àrea d'Història del Dret, dirigit pel Dr. Tomàs de Montagut i integrat per Jordi Günzberg, Isabel Sánchez de Movellán, Albert Estrada, Josep Capdeferro i M. Bajet. A tots ells dono les gràcies per haver-me prestat tot tipus de facilitat en el treball de recerca.

7. J. BENEYTO, «La concepción jerárquica de la sociedad en el pensamiento medieval español», *Revista Internacional de Sociología*, V (1947), pàg. 177-186. Vegeu pàg. 177: «El mundo medieval ve la Sociedad como al pueblo unido, jurídicamente ligado en una comunidad querida por Dios»; J. LALINDE, «Los factores de la discriminación social», dins *Derecho histórico español*, Barcelona, 1981, pàg. 171-181.

8. J. S. AMELANG, *La formación de una clase dirigente: Barcelona 1490-1714*, Barcelona, 1986, pàg. 128-129; M. BAJET ROYO i E. MERCADÉ NUBIOLA, «Diverses nominacions per a Catalunya en el Dietari de l'Antich Consell Barceloní: 1576-1585 i 1668-1677», *Pedralbes Revista d'Història Moderna*, 9 (1989), pàg. 201-214; P. VILAR, *Iniciación al vocabulario del análisis histórico*, Barcelona, 1980, pàg. 109-141.

Ciudadà de Barcelona

Entre moltes altres accepcions, la paraula *ciudadà* es pot aplicar a una persona titular de drets i subjecta a deures, que generaven respectivament protecció jurídica, participació en les funcions públiques, etc. i l'obligació d'observar el dret i de realitzar determinades prestacions. En paraules de Fontanella, era ciudadà de Barcelona el qui gaudia del privilegi de ciutadania i de molts altres privilegis i prerrogatives, part de les quals es contenen en el privilegi anomenat *Recognoverunt proceres* (1284) i altres es recullen en privilegis particulars concedits a la ciutat i als ciutadans.⁹

Des de l'inici de l'obra, la ciutadania es defineix respecte a una realitat sobre la qual s'indaga i es testimonia. En aquest sentit, es manifesta que la ciutadania de Barcelona s'adquiria per veïnatge, concretament per la residència d'un any i un dia a la ciutat. A la clàusula tercera Fontanella dóna notícia que el ciudadà de Barcelona gaudeix dels privilegis següents:

1) El primer privilegi que exposa tracta de l'ús i de la possessió de la immunitat dels ciutadans de Barcelona pel que fa a les col·lectes i imposicions, és a dir, que els ciutadans de Barcelona són immunes al pagament de recaptés, drets i imposicions per les coses i les mercaderies en qualsevol ciutat, castell, vila i lloc sotmès al govern del senyor rei. Sobre l'obligació de contribuir a les càrregues municipals de Barcelona, les condicions eren d'una altra naturalesa.¹⁰

La immunitat en territoris reials¹¹ es prova pel privilegi de Jaume I concedit a Barcelona l'abril de 1232,¹² confirmat per la carta de Jaume II donada a Barcelona el 19 de maig de 1292, i ratificat pel privilegi concedit per Jaume II el 23 d'abril de l'any 1324,¹³ i per la carta de Pere III donada a Barcelona l'any 1353.¹⁴ També es proven la immunitat i l'exempció per la constitució "Los ciutadans..." recollida a la compilació de 1588-1589.¹⁵

Fontanella també es refereix, encara que molt breument, als privilegis següents:

2) Privilegi que concedeix la ciutadania per residència d'un any i un dia tot i que explicita que no procedeix pel que fa a honors, funcions i oficis de la Casa de la Ciutat, per als quals serien necessaris deu anys de residència a la ciutat.

9. Fontanella 3.2.1, a partir d'ara Font. Problemàtica jurídicament complexa; vegeu E. ROCA TRIAS, «Unde Cathalanus quasi in Cathalonia stans. La condición de catalán en el derecho histórico», *Revista Jurídica de Cataluña*, 1 (1978), pàg. 7-44; P. DOMÍNGUEZ, *Las circunstancias personales determinantes de la vinculación con el Derecho Local*, Madrid, 1986.
10. Tomàs DE MONTAGUT, «La recepció del dret tributari comú a la Corona d'Aragó», dins *El territori i les seves institucions històriques*, Barcelona, 1999, vol. 1, pàg. 361-383.
11. Segons Fontanella, aquests privilegis es troben cosits en el procés de la causa que es veu a la Reial Audiència entre Gabriel Jeroni Real i Francesc Sala. Aquests privilegis es van extreure del Llibre verd dels privilegis de la ciutat.
12. Transcrit per Font. 3.2.3. Vegeu *Privilegios Reales concedidos a la ciudad de Barcelona*, CODIN, vol. XLIII, Barcelona, 1971, pàg. 1.
13. Transcrit per Font. 3.2.5. Vegeu *Privilegios Reales...*, pàg. 47.
14. Font. 3.2.7.
15. «Constituciones y Altres Drets de Catalunya...», estampades per Hubert Gotart, Barcelona, 1588-1589, a partir d'ara CYADC-1588-1589, vol. I, 4.2, 4.4; correspondències dels títols del vol. I amb les compilacions de 1413-1422, 1495 i 1704; vegeu M. BAJET ROYO, «La compilació de 1588-1589: notes sobre la seva sistemàtica», dins *El territori...*, vol. II, pàg. 657-685. Els privilegis esmentats anteriorment no s'havien recollit a les compilacions.

3) Els habitants són immunes i poden procedir contra els violadors de la seva immunitat fiscal amb la imposició de marques o exempcions fiscals.

4) Per cap raó no poden ser obligats a pledejar fora de la cúria del vicari de Barcelona (el jutge que els pertoca).

5) Per pròpia autoritat poden empenyorar la cosa de l'arrendatari.

6) Poden expressar la seva darrera voluntat sense cap escrit davant de dos testimonis (testimoni sacramental).

7) Poden fer testament sense institució d'hereu.¹⁶

El text de Fontanella està relacionat amb les necessitats del moment. Com podem comprovar, sembla que si descriu els privilegis de manera asimètrica i parcial no significa que no els conegui, sinó que el seu relat està dirigit, com ens confessa, a aclarir possibles dubtes.

Fontanella explica, per tant, què significa ser ciutadà de Barcelona i menciona part dels privilegis i prerrogatives dels ciutadans¹⁷ amb la finalitat de construir un conjunt coherent d'idees i un discurs justificat per uns principis teòrics que defensaven la llibertat dels ciutadans.

També en aquest sentit d'aclarir possibles dubtes i de reforçar el seu discurs històric i jurídic, Fontanella ens remet¹⁸ com a fonament dels privilegis dels ciutadans de Barcelona als comentaristes¹⁹ i a la glossa, concretament Bartolo da Sassoferrato,²⁰ a l'usatge *Cives autem*²¹ (ciutadans i burgesos) i als comentaris²² de Jaume Marquilles (1370-1455).²³

16. Font. 3.2.72-76.

17. Font. 3.2.2 i 72-76. Trobem un gran nombre de privilegis de la ciutat compilats a *Constitucions de Catalunya, incunable de 1495*, Barcelona, 1988, pàg. 632-671. Vegeu també J. MALUQUER VILADOT, *Derecho civil especial de Barcelona y su término*, Barcelona, 1889.

18. Font. 3.2.1.

19. Tomàs de MONTAGUT, *Història del Dret espanyol*, Barcelona, 1997, pàg. 91, "A partir dels textos justinianeus, primer, i dels de dret canònic i feudal, després, els glossadors són els juristes que han construït el sistema jurídic del ius commune. Els primers glossadors van ser capaços de dominar intel·lectualment tota la compilació de Justinià i, per tant, coneixien les seves contradiccions derivades dels mateixos materials utilitzats per Justinià. Per construir el nou sistema jurídic, els glossadors van començar a formular per escrit una sèrie de textos inserits dins del Corpus Iuris Civilis, el qual investigaven i ensenyaven mitjançant el mètode de la exegesi".

20. *Corpus Iuris Civilis Iustinianei*, Studio et opera Ioannis Fehi. Reimpressio editionis, 1627. Os-nabrück, 1966. Vegeu vol. 2, pàg. 1241 i 1242.

21. F. VALLS TABERNER, *Los Usatges de Barcelona*, Barcelona, 1984, [pròleg i selecció d'originals a càrrec de Jesús Fernández Viladrich, Manuel Peláez i Enrique Guerra].

22. MONTAGUT, *Història...*, pàg. 93: "[...] La nova escola dels comentaristes abandona el sistema de la glossa, i per això seran coneguts també com a postglossadors; segons ells, el text jurídic no ha d'ésser respectat necessàriament. Es perd l'actitud de reverència i de devoció religiosa davant del Corpus Iuris. El centre de gravetat de la matèria jurídica s'ha de desplaçar cap a la interpretació que fa el jurista i no s'ha de mantenir en les opinions fixades per Justinià en el segle VI. El text jurídic serveix com a planter de principis jurídics amb els quals el comentarista ha de construir el sistema jurídic que exigeix la seva època".

23. J. MARQUILLES, *Commentaria Super Usaticis Barchinone*. Barchinonis, J. Luschmer, 1505. En la glossa a l'usatge *Cives autem*, "[...] pone. burgensis qui est civis nobilior ledit civem minorem. Aunquid esmenda hic contesta fiet per civem nobiliorm civi minori. Et videtur et sic per hunc usaticus. quoniam sicut scriptum est ita tenendum. ut L prospexit. ff. qui et a quibus. Cum privilegia civitatis iura omnibus sunt communia in civitate natis et domiciliatis ut. l. de iur. ff. ad muni. In contrarium videtur. quoniam dignitas persone lese attenditur [...]".

Tanmateix, a nosaltres la lectura dels comentaris i de la glossa i la consulta de les lleis que s'hi assenyalen ens permet endinsar-nos en les arrels de l'estatut jurídic del ciutadà.²⁴

Marquilles fonamenta el seu saber sobre les lleis romanes i omple les llacunes del món de la relació social urbana i la consciència col·lectiva amb conceptes continguts en el *Digest*, per exemple: D.50.1.37, "*Ad municipalem et de incolis*", llei que recull el pensament de Callistratus "*De iure omnium incolarum, quos quaeque civitates sibi vindicant, Praesidum provinciarum cognitio est [...]*". Com podem veure, la condició de ciutadà suposava la vinculació a la jurisdicció municipal i al seu ordenament jurídic. Es tracta només d'un exemple, però en el comentari a l'usatge es troben referències recurrents a les lleis romanes, que tracten de les lleis municipals i els drets dels habitants i que corresponen a la recepció del dret comú.²⁵ En tot cas, es tracta de lleis que es limiten a formular alguns principis que reforçaran, segons criteri dels comentaristes, els privilegis d'un grup reconegut i amb condició jurídica pròpia.²⁶

Ciudadans honrats

És ben sabut que el *ciutadà honrat*²⁷ constituïa una combinació entre la condició burgesa i la condició noble. Eren homes de negocis, elevats per selecció a un estatament urbà privilegiat i per a Fontanella no serà difícil trobar les arrels jurídiques del seu estatus.

Formaven el grup social més elevat de la ciutat i monopolitzaven sovint els càrrecs de consellers. La burgesia moltes vegades se sentia impulsada a obtenir

24. MONTAGUT, *Història...*, pàg. 75 i 76, "*Des del terreny jurídic els primers renovadors de la ciència jurídica, els glossadors de la Universitat de Bolonya, no estudien el dret canònic, molt vinculat encara a la teologia, sinó únicament el dret romà justinianeu redescobert [...]* En efecte, el *Corpus Iuris Civilis* ofereix el model jurídic d'una monarquia absoluta cesaropapista, i alhora és considerat una escriptura gairebé sagrada que conté la *ratio scripta*, el dret natural cristià positivat. Segons aquest plantejament, se supera la concepció teocèntrica de les societats que les fa dependre de l'Església i de les seves doctrines teològiques sobre la fe i les creences religioses. Ara els glossadors defensaran una concepció iuscèntrica de la comunitat cristiana en què l'emperador s'imposa a l'Església. Tanmateix, el dret continua estant legitimat per la justícia cristiana que deriva del dret natural. Per defensar els seus plantejaments, els glossadors superen la concepció subjectiva del dret existent a l'Alta Edat Mitjana i estableixen una doctrina que implica una concepció objectiva del dret".

25. J. M. FONT RIUS, «La Recepción de Derecho Romano en la Península Ibérica durante la Edad Media», dins *Recueil de Mémoires et Travaux*, Montpellier, 1967, pàg. 85-104; J. M. FONT RIUS, «La recepció del dret comú a la península Ibèrica», dins *Història del pensament jurídic*, Barcelona, 1999, pàg. 95-106; MONTAGUT, *Història...*, pàg. 148: "[...] entenent el terme recepció com a acceptació oficial del dret comú en els ordenaments jurídics catalans, la recepció es produirà en el segle XIII en l'àmbit municipal i a l'inici del segle XV en l'àmbit del dret general català. No obstant això, la difusió del dret comú a Catalunya s'iniciarà ja en el segle XII, de manera que serà la primera comunitat de la Península pel que fa a la seva utilització".

26. D.50.1.37; D.40.9.12 i C.3.30.

27. V. FERRO, *El Dret Públic català. Les institucions a Catalunya fins al Decret de Nova Planta*, Vic, 1987, pàg. 151-154; N. FLORENSA, *El Consell de Cent. Barcelona a la Guerra dels Segadors*, Barcelona, 1996, pàg. 228-235.

la seminoblesa dels ciutadans honrats mig nobles mig burgesos. Històricament, els ciutadans honrats havien estat una aristocràcia dels negocis que amb el pas del temps també van invertir part dels seus capitals en propietats rústiques feudals i alodials, i es va anar tancant sobre si mateixa.²⁸

No entrarem en la correlació entre la fortuna (propietaris rendistes) i les funcions municipals, però sembla cert que més que la professió, un tret que definiria els ciutadans honrats seria la capacitat de dedicar part del seu temps als assumptes públics, perquè tenien prou recursos per mantenir un estil de vida elevat sense haver de treballar. A més, se'ls reconeixia com a categoria superior.²⁹

L'exercici del poder urbà presentava avantatges socials més que un profit aparent, ja que suposava tant l'obtenció d'uns privilegis honorífics i socials com el manteniment d'una tradició familiar. El gust pels honors municipals podia provenir també de la possibilitat de preparar-se els propis èxits, perquè permetia formar part de les ambaixades, escriure al rei, etc.³⁰

Sobre la condició jurídica dels ciutadans honrats en el segle XVII, Fontanella ens proporciona la informació següent: “[...] *Hos creat civitas de voto majoris partis eorum collegii, seu status, prima die Maii in singulis annis, ex privilegio, vel antiquissima consuetudine regio privilegio approbata, et confirmata, ut tradit Guillem a Vallesica in usatic. Bajulus interfectus, in fin. Anton Oliba in usatic. Alium namque, capit. 3. n.80. de jur fisc. qui in omnibus et per omnia aequiparantur militibus a Rege creatis, et eorum gaudent privilegiis una cum tota progenie nata, et nascitura, praeterquam quod non habent votum in curiis sicuti milites [...]*”.³¹

Més endavant Fontanella afirma el següent: “*Hoc militiae, et nobilitatis genus principium habuit a dicto privilegio Regis Fernandi II. De dicto anno 1510, cujus supra meminibus, concesso: licet enim videatur idem Rex praesupponere quod jam antea essent hujusmodi Cives honorati in hac civitate, et non obscure deprehenditur ex usat. Ciutadans o Burgesos, sub. tit. de injur. in I volumina constitut, facto per Raimundum Berangar. Comitem Barcinonae qui mortuus dicitur in anno 1076. Nihilominus in dicto privilegio fuit inceptum declarari qui dicebantur Cives honorati, ac qui imposterum pro talibus essent habendi, quoque modo in futurum essent fiendi, ac creandi*”.³²

28. Vegeu AMELANG, *La formación...*, pàg. 37: “A pesar de la inexistencia de una formula jurídica firme que definiera la pertenencia a ella, se formó una clase dirigente que poseía un fuerte sentido de su propia identidad”; M. Adela FARGAS PEÑARROCHA, *Família i poder a Catalunya, 1516-1626*, Barcelona, 1997, pàg. 213-256.

29. J. VICENS I VIVES, *Ferran II i la ciutat de Barcelona 1479-1516*, Barcelona, 1937, vol. II, pàg. 184, 185 i 193: “El privilegi de 1493, que amplià els avantatges de l'estament ciutadà, no és un triomf del rei, ni un camí cap a l'absolutisme monàrquic, com alguns historiadors han sostingut. És un triomf de l'oligarquia burgesa, hipertrofiada i polaritzada per Jaume de Torrent [...]”; “La part dispositiva comença determinant l'augment del nombre de jurats. Aquests passen a ésser 144 dels 128 anterior. Els 16 d'augment corresponen a l'estament dels ciutadans, els quals tindran, doncs, 48 jurats [...] Aquesta disposició és la més important del nou privilegi [...]”; “Els ciutadans serien considerats com a ciutadans honrats. S'afegirien a l'estament els metges i els juristes [...]”; “El privilegi de 1455 resistia a través del privilegi de 1493. L'oligarquia municipal tenia el seu apogeu [...]”.

30. FARGAS PEÑARROCHA, *Família...*, pàg. 77-155.

31. Font. 3.2.77.

32. Font. 3.3.93.

Per explicar l'expressió *ciudadans honrats* Fontanella evoca els usatges *Baiulus interfectus* (*Balle occit*), *Alium namque* (*de las altrás bausias*) i *Cives autem* (*Ciudadans e burgesos*) i els comentaris de Guillem de Vallseca i Oliba.

Tenint en compte aquesta informació, es podria pensar que per a Fontanella el fonament del règim jurídic de l'estament de ciudadans honrats el formen els usatges i la doctrina de dos comentaristes: Vallseca³³ i Oliba.³⁴

Però, una vegada més, no podem saber del cert si Fontanella, ateses les circumstàncies polítiques del moment, feia apologia del dret català medieval en invocar els usatges ja que representaven garantia d'autoritat i, com afirma Bastardes, l'apologia dels usatges és antiquíssima i les nostres lleis, el nostre dret històric, és una de les coses que han estat tradicionalment considerades objecte d'orgull legítim.³⁵

Tanmateix, pel que fa als comentaristes, la interpretació del text dels usatges tal com la fan Vallseca i Oliba està basada en el dret romà i, de la mateixa manera que en l'estudi del cas de "ciudadà", les referències dels comentaristes podien servir per omplir les llacunes existents.³⁶

Ambdós juristes aprofiten el patrimoni tècnic de la jurisprudència romana³⁷ o la concepció racional de la vida pública romana. Es podria citar com a exemple el comentari que Antoni Oliba fa a l'usatge *Alium namque*, en el qual es troben nombroses remissions a preceptes romans continguts en el Codi (*Codex Repetitae Praelectionis*), com és el cas de C.12.4, llei que recull alguns principis sobre la dignitat i les facultats del pretor sota el títol *De praefectis praetorio, sive urbi, et magistris militum in dignitatibus exaequandis*, i que podia servir per resoldre qüestions de competències.

També Callis,³⁸ a la glossa de l'usatge *Cives autem* invoca el Codi per justificar l'existència i els privilegis dels ciudadans honrats. La idea de ciudadans privilegiats ja es troba a C.1.28, *De officio praefecti urbi* i en altres lleis.³⁹

33. *Antiquiores Barchinonensium leges... cum comentariis Iacobi a Monte judaico, Jacobi et Guillelmi a Vallisecca et Jacobi Calicii*, Barcelona, 1544, f. XXI [a l'original XIX].

34. Antonii OLIBANI, *Civis Honorati Barcin. in albo conscripti, et regii. Senatoris ac fisci Patroni Commentarius, ad usat Alium namq. de Iure fisci. lib. 10. constit. Cataloniae. Barcinone* 1600, cap. 13, n. 6c. + *Sic civitas Barc. creat cives honoratos, qui in omnibus fere aequiparantur militib. a Regecreatis, ex privilegio vel antiquissima consuetudine privilegio regio approbata et confirmata. in us Baiulus interfectus, in fine. Alioquin creatio militum per Duces, comites inferiores et qui principatum non obtinent, fieri non potest..., tam militie, quae sonat in gignitatem et sic palatinae, quam armatae militiae, tractari hoc loco poterat, et argumentum id postulare videbatur; sed commodiore loco deinceps dicam, cum de ordine magistratuum huius Provintie tractabo. Iustinianus sane equiparavit dignitatem Praefecti Praetorio, sive ubi, et magistris militum in rub. de praefectis praetorio, sive urbi, et praefectis militum in dignitatib. exaequandis.*

35. J. BASTARDAS, «Sobre la cronologia i la significació de l'usatge 'Quoniam per iniquum principem'» dins *Miscel·lània Ramon d'Abadal*, Barcelona, 1994, pàg. 85-106.

36. Vegeu MONTAGUT, *Història...*, pàg. 149: "Els oficials reials o municipals governen, administren justícia, i participen en l'elaboració de les normes utilitzant els conceptes i categories que han estudiat i que són les del ius commune ensenyats pels professors".

37. D.6.3.2; D.47.10; D.49.16.5.

38. *Antiquiores...* f. 18 bis.

39. C.10.40. *De muneribus et honoribus non continuandis inter patrem et filium et de intervallis*; C.11.47. *Ut armorum usus inscio principe interdictus sit.*

En conseqüència, Fontanella posa de manifest la importància de les petjades que el dret romà imprimeix en el règim i la condició dels estaments medievals i moderns i la transcendència de la interpretació basada en el dret romà, que va complir una funció insubstituïble en la parcel·la del dret urbà relacionada amb l'organització de la societat baixmedieval del segle XV fins a la del segle XVII.

La preferència de Fontanella per les fonts romanes no implica pas un menyspreu envers les fonts coetànies ni incapacitat per analitzar-les.

Fontanella ens ensenya que en el privilegi de 1510 es comença per declarar què s'anomenava *ciudadà honrat* i qui s'havia de tenir en compte com a tal en el futur, fos quina fos la manera de fer-se o crear-se.⁴⁰

Amb el privilegi de Ferran II s'establí que els que eren nomenats i els qui en la forma prescrita en el privilegi fossin fets i creats ciutadans, i no pas altres, havien de ser anomenats *ciutadans honrats* i havien de tenir i gaudir dels privilegis i les prerrogatives de què es parla en l'esmentat privilegi.

Per crear ciutadans calia congregar primer els ciutadans matriculats en el llibre de la matrícula dels ciutadans honrats de Barcelona, el primer dia de maig de cada any, a la casa del Consell de Cent de Barcelona, amb la intervenció dels consellers d'aquesta ciutat, els quals no tenen vot sinó que només hi poden assistir, excepte els que són ciutadans honrats matriculats. La convocatòria es podia fer sense la llicència del rei i tampoc no calia la dels oficials. A l'hora assenyalada per tots els consellers, o almenys per dues terceres parts, els reunits havien d'aprovar concordantment i sense cap discrepància el qui era proposat. Si s'hi oposava algun dels convocats no podia ser inscrit en la matrícula.

Després, però, insisteix Fontanella, aquesta forma fou massa rigorosa. Com que calia que tots els congregats concorreguessin amb concordament i sense cap discrepància, ningú no era matriculat perquè era molt difícil o quasi impossible, de manera que des de 1510 no s'havia fet cap matrícula per aquesta raó.

Un privilegi donat per Carles I el 17 de desembre de 1519 canvià la forma de creació i matriculació. El nou sistema considerava suficient per a l'elecció que es reunissin tres parts dels ciutadans honrats i, aleshores, es fessin quatre parts iguals entre els presents i donessin amb concordança el seu vot perquè se'l pogués matricular o inscriure entre els altres ciutadans. I aquesta fórmula se seguí posteriorment.⁴¹

Els que mereixien ser inscrits gaudirien de tots els privilegis i en podrien continuar gaudint els seus fills i descendents en línia masculina.

Donzells

Sabem a grans trets que l'estament noble estava constituït per dues categories o ordres, els nobles titulats i els cavallers o militars, i tots dos grups gaudien de privilegis comuns.⁴² Els cavallers o militars constituïen el grup més nombrós de l'estament i podien ser nomenats cavallers, donzells, generosos i homes de pa-

40. Font. 3.3.93.

41. Font. 3.3.93.

42. CYADC-1495, *Privilegis atorgats a les persones del stament militar*, pàg. 608-631; V. FERRO, *El Dret Públic català...*, pàg. 325, 327 i 328 i notes 138, 145-156.

ratge.⁴³ També sabem que a Catalunya els nobles titulats tenien el títol de Don i gaudien del dret de segell, és a dir, la franquícia del dret de segell, que el noble no paga si és present a la cort.⁴⁴ A la ciutat de Barcelona els nobles titulats no eren admesos al govern de la ciutat ni als oficis honorables; no hi van ser admesos fins l'any 1621.⁴⁵

Les disposicions atorgades el 1499 i el 1510 reestructuraven el règim cívici. Des de 1499 els cavallers podien accedir al govern de la ciutat i compartir-lo amb els ciudadans. D'altra banda, pel privilegi del 31 d'agost de 1510, relatiu a la consideració social dels ciudadans, els ciudadans honrats adquireixen la categoria de cavallers i, en conseqüència, es produeix una certa unificació i compensació, ja que l'entrada dels militars en el govern de la ciutat es compensa per l'accés dels ciudadans honrats als privilegis dels militars.⁴⁶

Cal assenyalar que el terme *donzell* apareix amb certa regularitat acompanyant el nom dels elegits com a consellers a partir de 1510⁴⁷ i també apareix entre els elegits pel càrrec de mostassaf. Nou dels elegits com a mostassaf durant el segle XVI eren donzells.⁴⁸

Pel relat de Fontanella sabem que *donzell* és un terme poc usat a Europa i del qual gairebé no es troben referències. Afirmar que a Catalunya són anomenats *donzells* els nascuts de sang noble, en realitat, nobles que també podrien ser anomenats *oficials* o *cavallers*.

A la glossa a l'usatge *Ut qui interfecerit* diu que antigament s'anomenaven *comitores*.⁴⁹ També Marquilles a la glossa de l'usatge *Placitur mandetur* explica: "*an privilegium huius usa. licet magnatibus et militibus? Solum videant concessum: extendatur ad domicellos et generosos sive hoies de patico. Et videt que sic pro maxime que ita eodem privilegio ipsi diutem uti psuerunt*".⁵⁰

D'altra banda, Fontanella assenyala que no tots els oficials cavallers o nobles es poden anomenar *donzells*, sinó només els que tenen ascendència en els majors, cavallers i nobles abans armats, que, satisfets amb la noblesa dels avantpas-

43. J. H. ELLIOTT, *La rebelión de los catalanes (1598-1640)*, Barcelona, 1977, pàg. 63.

44. Font. 3. 3.83-85.

45. FLORENSA, *El Consell de Cent...*, pàg. 633: "12-8-1621. Entrada de la noblesa al Consell de Cent. Carta reial concedint-los aquest privilegi".

46. Tanmateix és una qüestió complexa i controvertible; vegeu J. MERCADER I RIBA, *Felip V i Catalunya*, Barcelona, 1968, pàg. 91: "Els ciudadans honrats de Barcelona havien estat la medul·la del Municipi tradicional, i només com a excepció acabaren per admetre els cavallers urbans, assimilats a ells mateixos; la resta de la Corporació era coberta pels mercaders menestrals i artistes, mentre que la noblesa diplomada restà sistemàticament exclosa del governament municipal"; pàg. 327: "Així, l'any 1621, hom verificà l'ingrés –que segurament degué ésser simbòlic– d'un nou estament social, el de la noblesa del Principat, en el govern de la ciutat [...]"; FLORENSA, *El Consell de Cent...*, pàg. 232: "Malgrat l'oposició dels ciudadans honrats i d'alguns cavallers, la noblesa havia procurat insistentment entrar en el govern de la ciutat. Els ciudadans van posar un vet a la entrada d'aquests, que tenien el tractament de Don aduint els motius següents [...]".

47. E. Gilabert BRUNIQUEL, *Rúbriques de Bruniquer. Ceremonial dels magnífichs consellers y Regiment de la ciutat de Barcelona*, Barcelona, 1912, vol. I, pàg. 25-60.

48. Montserrat BAJET ROYO, *El mostassaf de Barcelona i les seves funcions en el segle XVI. Edició del llibre de les Ordinacions*, Barcelona, 1994, pàg. 219-227.

49. MARQUILLES, *Commentaria...*, pàg. 25.

50. MARQUILLES, *Commentaria...*, pàg. 70.

sats, avui no són armats. Als que, en canvi, era concedida la milícia i que són avui armats oficials pel rei de cap manera no s'anomenen *donzells* sinó *oficials*, diferència que ja es coneixia d'antic.

En paraules de Fontanella fonamentades en Callis,⁵¹ Mieres⁵² i Castillo de Bovadilla,⁵³ els joves no armats i fills d'oficials són anomenats *donzells* en el mateix sentit que a Espanya les dones que encara no han contret matrimoni solen ser anomenades *donzelles*. Així, aquests fills d'oficials i de nobles avui es conformen amb l'honor dels seus pares i no són armats oficials sinó que fins i tot ho considerarien un deshonor. Són anomenats *donzells*, perquè no han contret el matrimoni polític amb les armes, que es diu que han contret els qui són armats oficials en l'actualitat. Són, per tant, els fills dels oficials, que antigament no solien pas ser armats abans dels trenta anys, d'acord amb l'usatge *Filius milites*.⁵⁴

Els donzells pertanyien a l'estament nobiliari, per herència gaudien de certs privilegis personals propis i comuns de l'estament, però ocupaven una posició inferior o de petita noblesa en la jerarquia social.⁵⁵

Des de la perspectiva de Fontanella, el terme *donzell* servia per designar una categoria jurídica definida pel naixement. Els donzells gaudien d'alguns privilegis dels militars,⁵⁶ formaven part d'un grup social el perfil del qual havia rebut confirmació jurídica i no es podia confondre amb altres grups.

Privilegis dels ciutadans honrats i donzells citats per Fontanella per aclarir convenientment la paraula donzell⁵⁷

Primer privilegi: no poden ser perseguits en justícia, no poden ser empresonats per raó de deute civil ni tan sols per rigor d'una lletra de comanda, escriptu-

51. I. CALLIS, *Viridiarum militae*, Barcelona, 1574, pàg. 157: "[...] ac his temporibus primogeniti cum maturo consilio in facto Bernardi de Bello quondam domicelli minoris XX an. majoris XV qui fuerat diffidatus per Rambuldum [...] (prohibetur) ut l. fina C. de testa. milita. Et intellego, quod tales minores XV an. non possunt diffidari, nec guerrificari. in l. pupillum. ff. de regu.iur. cum ibi not per gloss".

52. Thomam MIERES, *Apparatus super Constitutionibus curiarum generalium cataloniae*. Pars secunda Barcinonae, 1621, pàg. 320: "[...] et dicitur domicella, quasi nondum domina; est nomen diminucium de hoc nomine dña. Sicut domicellus dicitur qui nondum est miles, licet sit de genere militum, quasi parvuus dñs, vel qui nondum est dñs [...]".

53. CASTILLO DE BOVADILLA, *Política para Corregidores*, Barcelona, 1616, t. I, pàg. 81-82: "Esta prerrogativa, que los nobles sean buscados y preferidos para los corregimientos y oficios públicos se entiende, quando la nobleza política y la nobleza civil comieren en un plato: quiero decir concurriendo con el linaje buenas costumbres, y siendo los nobles yguales en ellas con los ignobles. Y en España no bastaba para ser caballeros, serlo por linaje, a los quales llamaban donceles, pero era necesario armarlos caballeros, velando primero sus armas en la iglesia, en señal de que votaban y prometían ser principalmente defensores de iglesia y de la santa fe católica [...]".

54. CYADC-1588-1589, vol. I, 9, 15, 6.

55. Font. 3.1-8.

56. CYADC-1495, pàg. 620-623.

57. Font. 3.3. 82: "Haec sunt privilegia, et praerogativae, quae per nostras constitutiones, et jura municipalia militibus, et equitibus in nostra cathalonia, prae aliis, conceduntur, non tamen omnia: pluria enim sunt, sed ea tantum, pro nos aliquali declaratione, verbi Donzell explicanda proposueramus [...]".

ra de tercer o qualsevol altra escriptura i no poden renunciar a aquest privilegi de cap manera ni tan sols amb jurament.

Límit: no seria procedent quan el militar ocultés els béns que tenia en el temps de l'obligació, dels quals calia fer-ne l'execució (ocultació de béns).⁵⁸

Segon privilegi: no es pot procedir contra ells per la via criminal simplement d'ofici, sense instància de part.⁵⁹ Mieres l'anomena *inic privilegi* i Fontanella el considera oposat al bé públic.⁶⁰ El privilegi té, però, limitacions: els delictes en els quals segons la pròpia naturalesa no hi pot haver instància de part; en segon lloc, quan calgués procedir contra el militar en força d'alguns dels reials Usatges de Barcelona i d'altres pels quals exerceix la reial majestat el present principat; en tercer lloc, no procedeix en el cas de la constitució "*com instigant*" (CYADC-1588-1589, vol. I, 9,14,1), aspecte molt controvertit segons Fontanella.

Tercer privilegi: són de la jurisdicció del senyor rei i exempts de la jurisdicció de barons i batlles reials, tant en el civil com en el criminal, amb aquesta sola diferència: els afers civils se sotmeten no solament al senyor rei sinó també als seus vicaris en els criminals; en canvi, no poden ser castigats per ningú que no sigui el rei.⁶¹

Quart privilegi: no estan obligats a pagar la lleuda dels rèdits o rendes dels seus patrimonis, és a dir, per raó dels béns de servei propi, no pas per negociar-hi.⁶²

Cinquè privilegi: en les citacions se'ls ha de donar vint-i-sis dies per respondre-hi.⁶³

Sisè privilegi: els donzells tenen vot a les corts catalanes que celebren els reis d'Aragó.⁶⁴

Conclusions

1) Els textos integrants dels estatuts jurídics de cada estament es fonamentaven, en primer lloc, en el *ius proprium* d'usatges i constitucions; en segon lloc, com a substrat bàsic, s'invoquen les lleis romanes de manera directa o indirecta

58. Font. 3.3.11 i 15-20. Els fonaments d'aquest privilegi han de cercar-se en textos legals dels *iura propria*: CYADC-1588-1589, vol. I, 4,16, 1 i 9; textos del *ius commune*: Digest, "*de re iudic*", D.42,1,6 i 18; altres textos legals: Nueva Recopilación 1, 4, 6, ley 69.

59. Font. 3.3.26-30. Fonts del dret: textos legals del *ius commune*: Lex. *Si crimen. Cod, qui accus. poss.* (C.9,1,4 i 10); De Ubaldis. Comentari a la llei *Si pro fure condition ff. De conditione furtiva* (D.13,1,7,2). Textos legals dels *iura propria*: CYADC-1588-1589, vol. II, 9,1,3- 4-5; jurisprudència doctrinal: MIERES, *Apparatus constit., collatio tertia*, cap. 27, núm. 18, pàg. 8959; CANCER, *Variarum resolution*, tercera part, cap. 3, *De privilegiis*.

60. A l'Aragó no poden ser punits per delictes amb penes corporals. DE MOLINO, *Repertor. Foror. et observation. regni Aragoni.*, verb. *nobiles in princip*.

61. Font. 3.3.38, 3.3.31-52. Fonts del dret: textos legals dels *iura propria*: CYADC-1588-1589, vol. I, 3, 2, 4 i vol. II, 3, 1, 6; vol.1, 3, 2, 20; vol. I, 10, 9, 2.

62. Font. 3.3.53. Fonts del dret: textos legals dels *iura propria*: CYADC, vol. I, 1, 4, 24, 3; jurisprudència doctrinal: MIERES, *Apparatus constit, collatio secunda*, cap. 29, núm. 6.

63. Font. 3.3. 55-58. Fonts del dret: textos legals dels *iura propria*: CYADC-1588-1589, vol. I, 3, 13, 1; jurisprudència doctrinal: MARQUILLES, *Super Usatici*. Comentari a l'usatge *Placitum mandetur*; MIERES, *Apparatus constit., collatio secunda*, cap. 22 i *collatio quinta*, núm. 18 i 19.

64. Font. 3.3.66. Fonts del dret: textos legals del CYADC-1588-1589, vol. II, 3, 1, 6; vol. 1, 3, 2, 20; vol. I, 10 i 9, 2-6.

mitjançant els glossadors i comentaristes; en tercer lloc, també s'esmenta la ciència dels comentaristes. Tanmateix, és possible que evocar els usatges representi més una garantia d'autoritat que un treball sistemàtic de reflexió jurídica.

2) En matèria d'organització social, pel que fa al règim jurídic s'aprecia com a principi constitutiu de les institucions la normativa fonamentada en el dret romà, especialment el Digest i el Codi, i el material legislatiu que regulava l'organització municipal de la Roma antiga i que a la manera de trasplantació tindria una possible aplicació en l'organització de la societat urbana medieval.